

Gneu Pompeu Magne, el fundador

Una biografia entre la Guerra Sertoriana i els trofeus de Panissars

Mig segle abans del naixement de Crist, Roma s'havia convertit en la ciutat més poderosa del món, una metròpoli cosmopolita amb un milió de persones i l'epicentre d'un imperi en expansió. Fundada sobre els principis del poder compartit i la ferotge competència personal, la República va ser creada per impedir que qualsevol home aconseguís un poder absolut.

Text > **QUIM TREMOLEDA** (Museu d'Arqueologia de Catalunya - Empúries)

Gneu Pompeu Magne va néixer a Roma el 30 de setembre del 106 aC, i el van assassinar el 20 de setembre del 48 aC, a l'Egipte ptolemaic, just el dia abans de fer cinquanta-nou anys.

Durant la primera meitat del segle I aC, la República romana va assistir a l'agudització d'una crisi que ja patia des de la centúria anterior, a partir de la victòria en la Segona Guerra Púnica, quan en derrotar Cartago va esdevenir la dominadora de la Mediterrània, i això va afectar el seu ordre social, la seva estructura administrativa i el seu equilibri financer, i alhora va tenir efectes sobre la seva pràctica política. Les institucions van cedir els vells valors de disciplina i unitat social enfront de la corrupció i la riquesa, i es va obrir un gran abisme entre classes.

És en aquest context on hem de situar la figura de Gneu Pompeu, un militar romà que va aconseguir desenvolupar una trajectòria política al marge de tota la normativa establerta per a l'acompliment dels càrrecs públics a Roma. Sul·la el va saludar com a *imperator* amb només vint-i-tres anys i tan sols amb el grau d'*equites*.

La importància de diverses personalitats, com ara Mari i Sul·la —amb la implantació de la dictadura d'aquest darrer—, que ostentaven cada vegada més un poder personal amb el suport

>> El triomf de Pompeu, de Gabriel de Saint-Aubin. (Foto: DOMINI PÚBLIC)

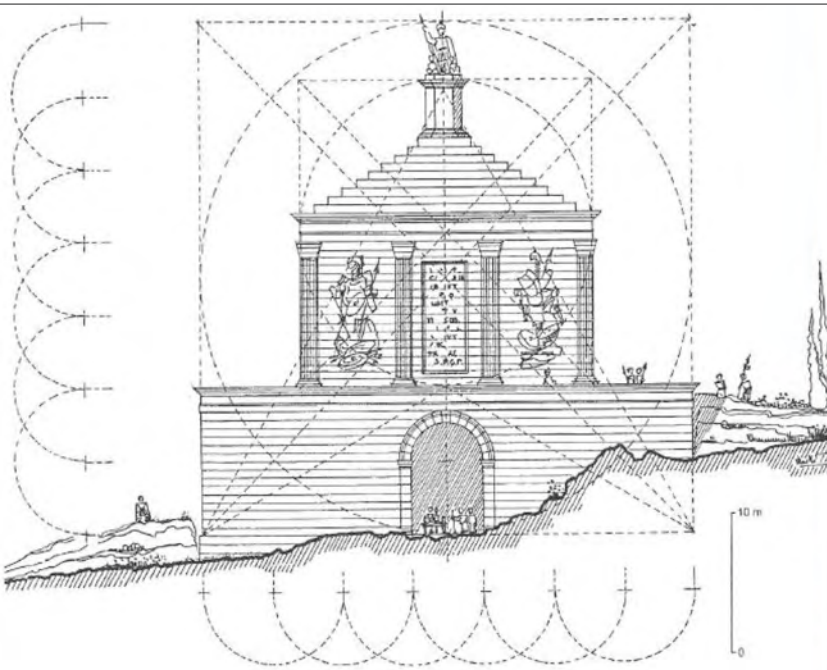
de la fidelitat dels seus exèrcits, va tenir una influència notable sobre Pompeu.

Cinc matrimonis

Malgrat que provenia d'una família que no era aristocràtica —el seu pare era un ric terratinent del Picè—, va estar al servei dels *optimates* en la lluita aferrissada pel poder. Va posseir una de les fortunes més grans de l'època, sovint a partir de les duríssimes proscripcions que es feien contra els contrincants polítics, l'expropiació de propietats i, fins i tot, execucions. Pompeu es va casar cinc vegades, i va fer ús de

polítics matrimonials al servei de les seves ambicions polítiques.

Va ser protagonista del seu temps, i va arribar a celebrar fins a tres triomfs a l'urbs: el primer, l'any 81 aC, per les seves campanyes a Sicília i Àfrica, durant la qual Sul·la li va donar una corona i els apel·latius de *Felix* i *Magnus*, que va portar de llavors endavant i els seus fills van heretar; el segon, sobre Hispània, l'any 71 aC; en el tercer, les celebracions van durar dos dies, i a la llista de les seves victòries es deia que havia conquerit mil fortaleses, nou-centes ciutats, vuit-cents vaixells; que havia fundat trenta-nou ciutats

>> Restitució en dibuix i recreació en 3D del volum possible del monument de Pompeu erigit al pas de Panissars. Aquesta darrera imatge va ser creada per la societat Passé Simple (Marc Azéma i Laurent Calzada) a partir de les propostes de restitució dels arquitectes J.-L. Paillat i R. Mar, el 2018.

noves i havia apujat els ingressos romans de cinquanta milions a vuitanta-cinc milions, i havia aportat al tresor vint mil talents a més dels setze mil distribuïts entre les seves tropes a Efes. En el triomf van desfilars tres-cents vint-i-quatre reis, prínceps i generals fets presoners o deixats com a ostatges.

Va ocupar tres vegades la més alta magistratura del *cursus honorum*, la primera per formar el primer triumvirat, juntament amb Luci Licini Cras i Cèsar (60-53 aC), el segon consolat amb Cras (55 aC) i la darrera en solitari (52 aC). Pompeu va coincidir amb alguns dels problemes que patia Roma, com ara la pirateria al Mediterrani, els atacs de Mitridates VI a l'Àsia Menor, la revolta de Palestina o el deficient proveïment de la capital de l'Imperi. A més, Pompeu va establir les bases de l'administració posterior durant el Principat, recorrent la majoria de les províncies i organitzant-les, fundant ciutats, establint pactes i traslladant població. L'any 50 aC, l'enfrontament amb Juli Cèsar va dur a una altra guerra civil durant els anys 49 i 48 aC. La

decisiva batalla de Farsàlia en va ser el final.

Fill de les contradiccions

La seva figura ofereix una visió clara de les contradiccions de Roma en una època de canvi. Va ser un innovador en molts

aspectes que, d'alguna manera, August mateix va aprofitar. Però per què el record de Pompeu no ha arribat amb la potència del d'un Cèsar o d'un August? Possiblement, perquè va ser derrotat finalment per Cèsar, i ja sabem que només passen a la història els vencedors, però tampoc no va tenir cap obra escrita que s'hi referís. De fet, sí que hi hagué un tal Teòfanes de Mitilene que es va guanyar la confiança de Pompeu pel seu talent polític (Ciceró, *Att.* 5, 11, 3). L'acompanyà en les

seves expedicions i, a indicació d'ell i en vida seva, escriví una història de la Tercera Guerra Mitridàtica, obra de magnificació partidista. Per tant, res a veure amb Cèsar en va parlar abastament en els *Comentaris de la guerra civil*. Virgili, un Horaci o un Mecenes.

Pompeu va ser coetani de molts altres personatges d'altíssim nivell polític

i militar: Sul·la, Cras, Ciceró, Sertori, Cèsar. Com a personatge important del seu temps, apareix en l'obra de diversos historiadors com Livi, Sal·lusti, Val·leri Patèrcul, Dió, Apià i Orosi. Plutarc li va dedicar una biografia en les *Vides paral·leles*, i Cèsar en va parlar a bastament en els *Comentaris de la guerra civil*.

Hi ha dos episodis en la vida de Pompeu que fan referència especialment al nostre territori: d'una banda, la intervenció a Hispània, en el marc de la guerra civil, i, de l'altra, l'aixecament d'uns trofeus per commemorar, justament, les seves victòries en aquesta campanya.

La guerra civil a Hispània i la fundació de Girona (76-72 aC)

En la lluita contra els populars, especialment contra la figura de Lèpid, va aconseguir pacificar la península Itàlica. El partit popular, però, encara oferia resistència en algunes parts de l'Imperi. Pompeu va ser enviat contra aquests reduïts, primer a Sicília i després a l'Àfrica. Després del seu triomf, el Senat li va demanar de llicenciar el seu exèrcit, però va esperar, ja que pretenia el comandament de la guerra contra Quint Sertori a Hispània, que derrotava repetidament a Metel Pius, situat a la Ulterior.

Hivern a Empúries

Quan va obtenir el comandament, en quaranta dies va fer els preparatius i

Va ocupar tres vegades la més alta magistratura del cursus honorum. La seva figura mostra les contradiccions de Roma en una època de canvi.

va sortir de la península Itàlica amb trenta mil homes a peu i mil cavallers: a principis de l'any 76 aC, Pompeu arriba a la costa catalana. Per desgràcia, la història contemporània és gairebé muda pel que fa a la ciutat, i solament ens és possible de citar un text de Sal·lusti, del qual es pot deduir que l'any 76 aC Pompeu hivernà probablement a Empúries, després d'haver dut a terme una campanya contra els indigets, que s'havien revoltat contra la República en prendre partit a favor de Sertori. També podem suposar que entorn d'aquesta mateixa data es va produir la fundació de Girona, segurament fent davallar la població del poblat de Sant Julià per crear un nucli nou sobre el pas de la Via Augusta.

Sertori dominava tota la Citerior amb els pactes que havia establert amb les tribus del territori, amb capital a Osca. Per evitar un enfrontament directe va desenvolupar una guerra de guerrilles que li va donar molts èxits, però finalment, després de moltes batalles i la destrucció de moltes ciutats, va ser assassinat pels seus propis oficials l'any 73 aC. L'arqueologia ha anat documentant algunes d'aquestes destruccions, com a València o a Libisosa.

Els trofeus de Pompeu a Panissars (71 aC)

Els trofeus pirinencs de Pompeu Magne havien estat des de sempre un dels enigmes que havien despertat l'interès i la imaginació de la historiografia. L'excavació de les restes ha permès fer-se una idea més exacte de com eren.

Les fonts literàries llatines i gregues recordaven des del segle I aC la presència d'un monument molt important, erigit l'any 71 aC pel cabdill romà per tal de commemorar les seves victòries i el seu triomf definitiu en la guerra contra Quint Sertori.

El testimoni més antic prové d'un fragment de les *Històries* de Sal·lusti, que indica genèricament que Pompeu va erigir uns trofeus als Pirineus amb motiu de la seva victòria hispànica. En el mateix sentit es manifesta Estrabó en la seva *Geografia*, en què simplement fa referència als trofeus com a fita de caràcter territorial i geogràfic. La informació sobre l'entitat material del trofeu es deu a Plini el Vell, que en la seva *Història natural* en fa tres es-

ments que són fonamentals per establir la forma i l'entitat del monument. La primera referència indica que Pompeu, en el trofeu que havia erigit als Pirineus, hi havia fet constar els 876 pobles que havia sotmès des dels Alps fins als confins de la Hispània Ulterior. Era una inscripció que recordava els seus fets, i per contenir un nombre tan

elevat de pobles, devia ser de dimensions molt considerables, com també ho havia de ser el monument que li feia de suport. La segona referència detalla encara més, i diu que Pompeu va aixecar uns trofeus en els quals va inscriure els noms dels 876 pobles sotmesos, però que per grandesa d'ànim no hi va incloure el nom de Sertori, el principal derrotat en la guerra civil entre romans en sòl hispànic. A la tercera referència, Plini, amb motiu del record d'un retrat fet amb perles del mateix

Pompeu arran del seu tercer triomf, el blasma tot dient que el representava molt millor la imatge que havia posat als cims dels Pirineus. El darrer testimoni antic és el de Juli Exsuperaci, més tardà, ja que és de la segona meitat del segle IV dC, qui recordava només que Pompeu, després d'haver situat els seus trofeus als Pirineus, tornà a Roma. Indissolublement lligada al record dels trofeus pirinencs de Pompeu, hi ha la intervenció de Juli Cèsar prop del monument. Dió Cassi indica que l'any 49 aC Cèsar no construï cap trofeu als Pirineus, sinó que, conscient del fet que això no havia donat bon nom a Pompeu, es limità a erigir prop de la seva obra un gran altar de pedres tallades i polides, del qual no resta cap rastre material.

La realitat arqueològica dels trofeus és al coll de Panissars (en els termes del Pertús i de la Jonquera), sota les ruïnes del priorat de Santa Maria de Panissars. A partir de l'any 1985 (des del 1983 s'havia començat ja a fer una neteja del priorat) es van fer excavacions a la part francesa, i des del 1989 es va incorporar un equip de treball a la part catalana. Les actuacions dels dos grups van delimitar completament

el monument el 1993. Els resultats es van publicar en una monografia l'any 2008.

El monument, fet per ser vist des d'Hispània, mesurava 35,70 metres de façana i 29,74 metres de laterals (120 x 100 peus romans). Per l'arc de la plataforma passa la via de 5,15 metres d'ample, que constitueix el punt d'unió del

que convencionalment s'ha denominat la *Via Domícia* i la *Via Augusta*. L'altura s'ha estimat en 35,50 metres. Les trinxeres que contenen els fonaments, tant interiors com perimetrals, van ser tallades parcialment a la roca i estaven folrades per grans blocs de pedra sorrenca que hi donaven l'aparença final i permetien el rebliment de formigó. A la plataforma est, i concretament a l'angle nord, s'han trobat encara *in situ* alguns d'aquests blocs. La fonamentació en alguns indrets és

molt profunda, perquè disposa d'una base de roca sòlida.

L'escassa coneixença d'aquest tipus de monument obliga a recordar el trofeu de La Turbia (a Occitània), construït vers l'any 6 aC, en honor de les victòries d'August i que, a més, té una inscripció del tipus de la que la tradició recull per al de Pompeu. L'altre model és el d'Adamclisi (localitat de Romania), elevat per commemorar les victòries d'Àcia de Trajà.

>> Moneda de l'emperador Luci Ver, del segle II dC, trobada a Mas Gusó (Bellcaire d'Empordà), que va ser encunyada a Pompeiòpolis, ciutat fundada per Pompeu l'any 62 aC, que és a la província de Paflagònia, a la riba de la mar Negra, a l'Àsia Menor. (Foto: JOSEP CASAS)